

1940 чыллардагы хакас проза

Илбек Адалыг чаа тузында хакас проза жанры уйан тилеен. Улуғ хоос тоғыстар пазарға көп тус кирек полған, аннаңар, өөнінде, кічиг формаларда тилеен: очерк, публицистическая статья, зарисовка, чоох. "Фронттагы блокноттаң" улуғ нимес чоохтарны пасча чаачы И.Костяков, публицистическая статьялар паза очерктер пасча журналист С. Добров (С. Семенов), көп нимес чоохтар сығарған поэт И.Котюшев паза фронттагы чуртастың зарисовкаларын И. Капчигашев. Ол очерктерде тылдагы кизилерниң матыр тудынғаннарынаңар, оларның, күс айабин, чиңис чагдадар үчүн хараа-күнөрте тоғынғаннарынаңар пазылчаң.

И.Костяков чаа чылларында очерктер, фельетоннар пасчаң. «Фронтной блокноттаң» тип адалған циклде ол хада чааласхан арғыстарынаңар, фронттагы киректердеңер пасча, Чир-сууна хынызын чарытча. Олох туста фашизмниң кизи түүлистіг омазын хоостапча.

И.Костяковтың "Хайди офецерни тудып алғаннар", И.Капчигашевтиң "Чир-суу үчүн", "Чаа чолларыңча" очерктери чаачыларның фронттагы махачы киректеринеңер чоохтааннар. Пу очерктерниң авторлары чаачыларның подвигтери тылдагы тоғысчыларның көннин көдирчеткенин, чиңис үчүн тоғысха көөктирчеткенин пилгеннер.

И.Костяковтың "Сергейнең танысханы" очерк-чооғында чаа тузында ынархастың илбек күзи көзидилче. Ики чаачы, орыс паза хакас, чарылысчаа чох чаачы-арғыс пол парчалар. Автор фронттагы чуртасты чаксы пилген, аннаңар ол, пир дее ние сағын таппин, оларның махачы киректерин сын көзит салған. Автор позы көрген нимелерни харахха көриндире хоостап, чаадагы хорылыстарны сын чарытча.

«Фашистти тутханы» очеркте, совет аалларын чаалап, хоғдайчатхан фашистти көзидип, автор Совет Армиязының күзин иле сығарча. Сағам прай тилекейни чаалп алып пазынарға тимненчеткен фашист совет чаачыларының алнында хорыхханына халтырап турчатханын хазалчых сөснең уғаа чарых хоосталча. Автор, фашисттерниң омазын соглап хоостап, Чир-сууна хынарға, ыырчыларны хырт көрерге, улам махачы чаалазарға үгретче.

И.Капчигашев хакас чаачының хончых тиллиг татарларнаң ынархазын "Чир-суу үчүн" очеркте уғаа чарых паза хыныг чарытхан.

Чаа темазын көбизи публицистика статьяларында паза очерктеринде журналист

С.Добров-Семенов көдірче. Оларның иң артыктары - "Родина үчүн", "Таня Кучендаева". Халғанчы очеркте автор хакас хыстың чаачы чолын көзіт пирген. Таня ыырчынаң көстең көске тоғас парча. Піс аны фронттың аймах-пасха пулуңнарында көрчебіс: ол холына мылтых алып, фашисттердең тоғыр махачы харбазығ апарча, ухтар алтында палығлығ чаачыларны сығарча, разведчиктернең хада чыплама хараада ыырчыларның тылынзар парча.

Пу очеркте хайхастығ хыстың чуртазының кизектері сын иде хоостал парғаннар. Автор Танияның чуртазын чааға парчатхан тустаң сығара көзітче. Поездте парчадып, ол, Чир-суун арачылырынаңар сағынып, прай чүреенең фашизмні хырт көрче. Чаада ол, хорғыс пілбин, чапчаң чааласхан үчүн ікі Хызыл знамя орденінең сыйыхтатхан. Махачы чаачы хынчаң Чир-суу үчүн поэзының тынын пир салған. Пу хакас чонның саблығ хызының омазы поста чаачының иң чахсы матлама хылиин пиктеен. Ол көп төллерге көзідім полар.

Чаа чылларында тылдағы тоғысчыларның хазыр тоғызынаңар, оларның күс аябин хараа-күнөрте тоғынчатханынаңар, чалахай омаларынаңар журналист С.Семенов (С.К. Добров) очерктер пасчаң. Аның «Хыстар», «Патриоттар» очерктерінде чааға парыбысхан ир кізілернің орнына тракторға одырып істенчеткенін хыстарның чалахай омалары, оларның патриотическай көө көзіділче. Литература, чаа тастындағы тоғысчыл чонның чуртазын көзідіп, улуғ пөгін толдырған. Авторлар пос произведениелерінең кізілерні тоғысха көдіргеннер.

И.Котюшев поэзының "Иким апсах" чооғында улуғ частығ колхоз тоғынчызының фронтха парыбысхан пастухтың тоғызын хайди итчеткенін көзітче. Пу Иким малчының пай опыды сүтті саарының синін көдірерге полысча. Апсах пу чидіге угаа тың өрінче.

Шахталардаң, хыралардаң, чабаннарның турған черлерінең, леспромхозтардаң көп саннығ искіріглері чонның тоғысха көдірілгенін, ыырчыдаң тоғыр күрезер көңні көдірілгенін чарытхан.

Чаа соондағы тустарда И. Котюшев, И. Костяков эпос произведениелерінең тоғынғаннар. Олар чаа чыллары тузындағы чуртасты көзідерге сіренгеннер.

Чаа чыллары нинче ыраза, чир үстүнде амыр чуртас үчун күрезіг улам алғып одырча. Пу хачан даа иргілебес тема чиит төллернің хайиин тың тартыпча. Илбек Адалығ чаа тузы совет чоннарының чуртазында хачан даа ундулас. Чаа темазы ол тустағы совет литературазында турыстығ орын тапхан. Че хакас литературазында ол

туста пѳзік хоос усха читкен писательлер чох полчаңнар, чаа темазы читіре кѳдірілбин халған. Ол тоғысты чаа соондағы чылларда идерге киліскен.

Чаа соондағы чылларда Илбек Адалығ чааның тархынын тирең үгренип, писательлер ол тусты пасха-пасха саринаң улам алғыда пасчалар.

Пір дее хоспин таныхтирбыс, 40 чыллар хакас литературазына чідіріл парғаннар тіп санирға чарир. 30 чылларда кѳп таланнығ кизілер репрессияа кір парғаннар: В.Кобяков, Г.Быотов, Д.Казанаков, В. Субраков, К. Самрин, Н.Спирин, К.Тодышев, А.Кузугашев. 1941 чылда национальной литератураның тѳстегчїлерї М.Коков, П.Штыгашев, 1942 чылда - М.Аршанов үреп парчалар. Ыди наа ла тѳрїпчеткен чиит литература тилирї тохтап парча.

Чаа соондағы чылларда чаа темазын, чонның патриот кѳѳ тыығанын, ынархас улам пиктелгенїн, совет кизїнїң сағыс кѳгїзї алғаанын писательлер, пўўнгї сағыс-кѳгїс, кирексїністер хоостыра кѳрїп, турыстығ чарытчалар: И.Костяков «Чїбек хур» романында, «Палығлығ хас» чоохта, Г.Топанов «Хара хус», Н.Тиников «Кавристин кѳглерї», «Тїрїг кизї ѳлбечең» улуг чоохтарда, К.Нербышев, А.Халларов чоохтарында.

Литература

1. Очерки истории хакасской советской литературы /Под ред. Т.Г.Тачеева. - Абакан: Хакаское отделение Красноярского книжного издательства, 1985. - 288 с.